

Ks. Jacek Jan Pawlik

PRZYWÓDZTWO LINEAŻOWE W AFRYCE – MIĘDZY IMPERATYWEM KRWI A WYMOGIEM TRADYCJI

LINEAGE AUTHORITY IN AFRICA – BETWEEN THE RULE OF KINSHIP AND THE REQUIREMENTS OF THE TRADITION

Najprostsze społeczeństwa kształtują swoją wewnętrzną strukturę na bazie pokrewieństwa i terytorium. Te dwie współgrające zasady, zarówno więzy krwi określające typ rodziny, jak również zajmowana przez daną grupę społeczną przestrzeń, wyznaczają relacje, które mają na celu zagwarantowanie spójności grupy i solidarności jej członków. Przyjęło się uważać za społeczeństwa bezpaństwowe takie społeczności, w których władza tkwi w układach przedpolitycznych, jakimi są pokrewieństwo, religia i ekonomia. Niemniej społeczeństwa państwowe, choć dysponują wyspecjalizowanym aparatem władzy, nie niszczą układów przedpolitycznych, ale wykorzystują je jako model formalny. W ten sposób, struktura pokrewieństwa, nawet fikcyjna lub zapomniana, może modelować państwo tradycyjne¹.

Stwierdzenie, że społeczności lineażowe² są apolityczne, nie uwzględnia szerokiej gamy możliwych form władzy. Wewnątrz gru-

---

¹ G. Balandier, *Anthropologie politique*, Paris 2004, s. 39.

² Społeczności lineażowe ograniczają się do rozmiarów jednego lub kilku lineaży. Lineaż należy rozumieć jako grupę pochodzeniową, złożoną „z osób, które wywodzących się od konkretnego i realnego przodka oraz połączonych

py sprawowana jest ona nie tylko jako rządzenie związane z wypracowaniem i przestrzeganiem reguł mających na uwadze dobro wspólne, ale również jako polityka w szerokim sensie, przejawiająca się w metodach socjalizacji jednostek i przygotowania ich do ról i funkcji społecznych, w obronie interesów grupy oraz w komunikowaniu przekazów i symboli. Społeczność lineażowa prowadzi również politykę na zewnątrz, mającą na celu zachowanie integralności grupy przed zagrożeniami zewnętrznymi oraz regulację relacji pomiędzy poszczególnymi lineażami większej społeczności.

Jak słusznie zauważa Isaac Schapera, „władza, w swych aspektach formalnych, implikuje zawsze kierowanie i kontrolę spraw publicznych przez jedną lub więcej osób z urzędu”³. Stąd wnioskuje się, że każde społeczeństwo posiada własną domenę polityczną, która jednak może bardzo się różnić, jeśli chodzi o złożoność i intensywność jej przejawów. Aby przezwyciężyć podział na społeczeństwa bezpieczeństwa i państwowe lub inaczej społeczeństwa „trybalne” i „polityczne”, Lucy Mair proponuje podział władzy na trzy typy. Wyróżnia ona władzę minimalną, władzę rozproszoną i władzę państwową. Władzę minimalną definiują trzy kryteria: ograniczoność wspólnoty politycznej, znikoma liczba mających władzę i autorytet oraz słabość władzy i autorytetu. Zbliżona do władzy minimalnej jest władza rozproszona, która należy do całości dorosłej ludności płci męskiej, ale sprawami publicznymi zarządzają pewne instytucje (na przykład, klasy wieku) i niektórzy odpowiedzialni (mający autorytet w zależności od okoliczności). Władza państwowa jest najbardziej rozwinięta i odznacza się wyraźnym zróżnicowaniem kompetencji i większą centralizacją⁴.

---

poczuciem wspólnoty genealogicznej, podlegającej empirycznemu dowodowi”, zob. S. Szynkiewicz, *Lineaż*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, pod red. Z. Staszczaka, Warszawa- Poznań 1987, s. 210.

³ I. Schapera, *Government and Politics in Tribal Societies*, London 1956, s. 39 (cyt. za Balandier, *Anthropologie politique*, s.53).

⁴ L. Mair, *Primitive Government*, Harmondsworth 1962, s. 61–122.

Przywódtwo lineażowe, o którym mowa, należy do pierwszego typu władzy. Autor pragnie przedstawić tworzenie się, sprawowanie i umacnianie władzy w grupach lineażowych. W społecznościach tych, mimo stosunkowo niewielkiej złożoności struktury, daje się zaobserwować dynamikę strategii politycznych, które regulują relacje dominacji i poddaństwa oraz nakreślają strefy wpływów. W społeczeństwach lineażowych pozycje polityczne determinuje głównie struktura genealogiczna, choć w rzeczywistości można nią manipulować, by uprawomocnić władzę. Życie zaś polityczne animują przymerza, fuzje i rozłamy oraz przekształcanie struktur terytorialnych.

Pokrewieństwo i hierarchia

Lineaże zbudowane są na ludziach, którzy, przynależąc do tej samej grupy pochodzeniowej, łączą się unilateralnie wokół wspólnego, jedyne go korzenia. Ze względu na sposób łączenia rozróżniamy patrylineaże, kiedy pokrewieństwo przechodzi na potomnych po ojcu i matrylineaże, kiedy pokrewieństwo liczy się po matce. Trzeba więc zdać sobie sprawę, że z punktu widzenia jednostki, w zależności od rodzaju pokrewieństwa, inne znaczenie będzie miał ojciec i jego krewni, inne zaś matka i jej rodzina.

Różnica między typami lineażu polega nie tylko na więzach krwi, jakie łączą członków – po ojcu lub po matce, ale również na formach rezydencji. W przypadku patrylineażu, członkowie płci męskiej wraz z rodzinami zamieszkują na terytorium lineażu, w przypadku zaś matrylineażu, choć zasadniczo mąż przeprowadza się do żony, może się zdarzyć, że wybiera na rezydencję dla swej rodziny dom swojej matki.

Rozmiar lineażu może być bardzo zróżnicowany, w zależności od liczby generacji, jakie obejmuje (głębokość genealogiczna) oraz od liczby segmentów, które je tworzą. U ludu Joruba, na przykład, niektóre lineaże mogą obejmować tylko 3 generacje, podczas gdy

inne mają głębokość 10 pokoleń. Najczęściej jednak grupy lineażowe znają imiona przodków pięciu do siedmiu generacji wstecz. W związku z tym, liczba żyjących członków patrylineażu może być również różna. Na przykład, w patrylineażach Jorubów w Oshogbo może być ona rzędu 15 osób w najmniejszym, do ponad 500 osób w największym z nich⁵.

Struktura lineażu opiera się na dwóch zasadach. Pierwsza z nich, to oparta na wspólnym pochodzeniu zasada korporacyjności, która implikuje jedność grupy, jej wyłączość, ciągłość i hierarchiczną strukturę. Druga z nich to zasada wewnętrznej segmentacji, zgodnie z którą grupy lineażowe podlegają stałemu procesowi podziału i łączenia. U wspomnianego ludu Joruba, segmenty zróżnicowane są w odniesieniu do agnacyjnego przodka i jego pozycji w genealogii. Każdy mężczyzna może stać się założycielem segmentu, który z biegiem czasu ponownie może się podzielić. Czynnikiem rozłamu może stanowić również pochodzenie do wspólnej antenatki⁶. Segmenty lineażowe mogą również się łączyć, szczególnie w przypadku, kiedy zagraża im unicestwienie z powodu braku potomstwa.

Wewnętrzne segmenty definiuje się również w odniesieniu do funkcji. W sferze ekonomicznej współpracy poszczególne segmenty lineażu mogą odznaczać się określoną specjalizacją, na przykład umiejętnością kowalstwa, co powoduje zróżnicowanie stopnia ich wewnętrznej autonomii. Stąd wewnętrzne segmenty lineażu mogą być postrzegane jako różne i przeciwstawne grupy, natomiast wyspecjalizowane segmenty różnych lineażów mogą jawić się jako homogeniczna całość.

U podstaw lineażu nie stoją relacje egalitarne. Obowiązuje natomiast zasada starszeństwa. Przodek, w odniesieniu do potomstwa,

⁵ Zob. W.B. Schwab, *Continuity and Change in the Yoruba Lineage System*, w: *Black Africa. Its Peoples and Their Cultures Today*, ed. by J. Middleton, London 1970, s. 161 n.

⁶ Wyrazem tego jest wyraźne odróżnienie terminologiczne na określenie segmentu w odniesieniu do przodka męskiego (*isoko*) oraz na określenie podgrupy mającej wspólną antenatkę (*origun*), *ibidem*, s. 162.

ma stosunek witalny jako źródło siły i płodności. Siła ta przechodzi przez wszystkie ogniwa pośrednie, dlatego najstarszy z potomków żyjących jest koniecznym przekaznikiem życia, ponieważ nie tylko jest ojcem licznych dzieci, ale też stanowi kanał, przez który spływa witalność przeszłych generacji na żyjące pokolenia lineażu. Stąd pochodzi jego niebezpieczna zdolność przeklinania, tzn. wykluczania jednostek z lineażu, odcinania od wspólnoty krwi tych, którzy nie są tego godni. Powoduje to, że patriarcha oraz jego rówieśnicy cieszą się niebywałym posłuchem, którego źródłem jest ich bliskość do przodków⁷.

Patriarcha nie musi być koniecznie najstarszym członkiem lineażu. Kiedy desygnuje się jego następcę, wiek nie jest jedynym kryterium wyboru. Pod uwagę bierze się również zdolność arbitrażu w sytuacjach konfliktowych, zdolność wywierania wpływu podczas zgromadzeń oraz reputację, jaką kandydat cieszy się na zewnątrz lineażu.

Decyzji w lineażu nie podejmuje się w sposób autorytarny. Zanim zostanie przyjęte jakiegokolwiek rozwiązanie, ma miejsce debata publiczna (*palabre*)⁸ trwająca tak długo, aż wszyscy pragnący zabrać głos to uczynią. Niemniej debata ta kończy się zwykle tym, że decyzje odpowiadają woli niewielkiej grupy jednostek, a czasem tylko jednej z nich. Osoby te przynajmniej przez pewien okres czasu są zawsze te same. Są to ludzie wyższego rzędu, o wyższej randze, członkowie rady starszych, wodzowie wybrani na konkretną okoliczność (na przykład wojny) lub ustanowieni. Mający władzę interweniują w kwestiach konfliktów indywidualnych, które wymagają interwencji prawa i zwyczaju, rozsądzają antagonizmy kończące się wendetą lub wojną.

⁷ Zob. J. Maquet, *Pouvoir et Société en Afrique*, Paris 1970, s. 50.

⁸ „Palabre” stanowi jądro polityki tradycyjnej regulowanej przynajmniej po części kolektywnie. W debacie publicznej przekazuje się i selekcjonuje informacje, ocenia korzyści i priorytety, zestawia żądania stron, wydaje się sądy dotyczących regulacji grupy i podejmowane są decyzji, por. C. Rivičre, *Les liturgie politique*, Paris, 1988, s. 116.

Jak wspomniano, patriarcha może uciec się do sankcji związanych z banicją, co implikuje sferę sacrum, gdyż terytorium lineażu jest uświęcone obecnością przodków. Z jednej strony wypędzenie oznacza pozbawienie prawa przynależenia do wspólnoty przodków, utratę ich ochrony przed siłami zła oraz niemożliwość reinkarnacji. Z drugiej strony, w sferze świeckiej, wypędzenie oznacza pozbawienie wszelkich praw ekonomicznych, społecznych i politycznych, jakie wynikają z przynależności do lineażu. Niemniej sankcje tego typu są tak poważne, że wódz wzbrania się przed ich podejmowaniem. Kara ta nakładana jest zwykle za najcięższe wykroczenia, takie jak kazirodstwo lub morderstwo. Za mniejsze wykroczenia karą może być utrata przywileju używania ziemi, nałożenie grzywny lub specjalnych obowiązków, odmowa pomocy w płatnościach małżeńskich lub inne środki karne w zależności od powagi występku. Oskarżony, ze swej strony, czuje się zmuszony do podporządkowania się decyzji pod wpływem przekonań religijnych, poczucia obowiązku moralnego, a przede wszystkim pod groźbą powszechnego potępienia⁹.

Terytorium

Grupa pochodzeniowa i korporacyjna, jaka stanowi lineaż, jest ściśle związana z zajmowanym terytorium do tego stopnia, że wiele ludów Afryki używa tych samych terminów na określenie danej grupy społecznej: rodziny, lineażu, klanu oraz zamieszkałego przez nią miejsca: domu, osiedla, dystryktu. Na przykład, u ludu Basari z Północnego Togo najmniejszą jednostką społeczną jest rodzina dwupokoleniowa mono- lub poliginiczna zamieszkująca wspólne podwórko (*dicindi*). Mieszkańcy jednego podwórka stanowią podstawową jednostkę produkcyjną, której zarządcą jest ojciec rodziny dysponujący rezerwami żywności, przeznaczający część dochodów na zakup dóbr trwałych i na cele rytualne.

⁹ Por. J. Maquet, op. cit., s. 53 n.

Zespół sąsiadujących *dicindi* zamieszkuje segment lineażu (lineaż mniejszy), mający wspólnego przodka w obrębie trzech lub czterech pokoleń. Na określenie takiego segmentu lud Basari używa terminu *kunaakoou*, który w pierwszym rzędzie oznacza przedsionek, chatę przejściową z dwoma otworami, która służy za wejście do zagrody. *Kunaakoou* jako grupa krewniacza ma charakter ściśle korporacyjny. Jego członkowie pomagają sobie wzajemnie w najcięższych pracach polowych, takich jak przygotowanie pól pod uprawy. Prace te odbywają się najpierw u najstarszego członka grupy, a potem zgodnie z hierarchią starszeństwa. Więzy pokrewieństwa łączące przedstawicieli tego samego segmentu lineażu podkreśla fakt, że tradycyjnie można spożywać posiłek tylko u jednego z członków tej grupy. Głowa lineażu mniejszego, nazywana po prostu starszym (*ukpil*), posiada duże prerogatywy rytualne. Przede wszystkim jest on odpowiedzialny za relacje ze zmarłymi członkami grupy, a w wypadku narodzin i śmierci podejmuje inicjatywę konsultacji kapłana-wróźbity, która odbywa się w przedsionku.

Trzeci poziom organizacji społecznej u ludu Basari to lineaż (lineaż większy), który podobnie łączy więzy pokrewieństwa z miejscem zamieszkania. Jego nazwa pochodzi od imienia założyciela, specyfiki miejsca lub nazwy bóstwa opiekuńczego. To lineaż większy jest właściwym właścicielem ziemi, a dany segment tylko użytkownikiem. Najstarszy z członków lineażu jest oficjałem kultu na intencję przodków całego lineażu¹⁰.

Dla porównania, u ludu Joruba, ziemia jako główne bogactwo ekonomiczne jest w posiadaniu lineażu również na zasadach korporacyjnych. Członkostwo w lineażu daje rolnikowi prawo do uprawiania przydzielonej mu części ziemi lineażu. Podstawowa jednostka produkcji i konsumpcji składa się jedynie z dwóch generacji: mężczyzny i jego synów. Niemniej prawo do uprawiania określonej por-

---

¹⁰ Zob. J. J. Pawlik, *Zaradzić nieszczęściu. Rytuły kryzysowe u ludu Basari z Togo*, Olsztyn 2006, s.40 n.

cji ziemi uprawnej otrzymuje segment obejmujący trzy generacje. A więc przydział ziemi poszczególnym rodzinom nuklearnym odbywa się pod kontrolą głowy segmentu. Jednocześnie, prawo do dysponowania ziemią lineażu oraz do owoców rosnących na niej drzew jest w posiadaniu lineażu jako całości, reprezentowanego przez najstarszy jego segment. Innymi słowy, prawa, obowiązki i przywileje nadane jakimkolwiek segmentowi są podporządkowane prawom lineażu, których stróżem i egzekutorem jest jego najstarszy członek¹¹.

Kontrola nad własnością ziemi oraz jej użytkowaniem wpływa na stosunki władzy w ramach poszczególnych grup społecznych. Własność ziemi spoczywa albo w rękach najstarszego segmentu lineażu, sprawującego przywództwo nad całym lineażem na zasadzie starszeństwa, albo w rękach zespołu lineażu tworzących klan (ród)¹² (na przykład u ludu Konkomba)¹³. Do wodza takiej większej grupy należy odpowiedzialność za sanktuaria danego terytorium¹⁴. Prawo zaś, jakie ceduje się poszczególnym segmentom lub lineażom mniejszym do użytkowania ziemi, nie oznacza prawa do dysponowania tym, co na tej ziemi rośnie, szczególnie chodzi o owoce dzikich drzew, takich jak palmowiec, drzewo masłowe czy wielibrza. Jedynie płody

---

¹¹ W.B. Schwab, op. cit., s.162.

¹² Grupa pochodzeniowa mieszcząca się pomiędzy zintegrowanym i osobicie traktowanym lineażem a ustrukturowaną formalną fratrią. W języku polskim ród jest nieściśłą kategorią pojęciową. W językach zachodnich używanym w takich przypadkach terminem jest słowo „clan”, zob. S. Szynkiewicz, *Ród*, w: *Słownik etnologiczny...*, s. 219 n. Na przyjęcie terminu „klan” zamiast „ród” wskazuje stwierdzenie Ewy Nowickiej „Wówczas gdy pokrewieństwo określa się tylko w jednej linii, męskiej albo żeńskiej, powstaje struktura lineażowa, wtedy zaś, gdy przy jego ustalaniu brane są pod uwagę obie linie, powstaje struktura rodowa”. E. Nowicka, *Świat człowieka – świat kultury*, Warszawa 2003, s. 371. Idąc po tej linii, grupą społeczną zawierającą lineażę byłby klan.

¹³ Zob. J.J. Pawlik, *Paroisse traditionnelle Konkomba*, w: *Espace et lieux sacrés*, Bassar 1993, s. 37–46.

¹⁴ W wielu społeczeństwach Afryki Zachodniej odróżnia się funkcję wodza oraz „pana” (kapłana) ziemi, który sprawuje pieczę nad sanktuariami ziemi i wody. Niemniej bardzo często władza tego ostatniego jest kontestowana ze względów politycznych.

ziemi, jakie zostały wyprodukowane przez poszczególne rodziny, należą do nich, ojciec dysponuje plonami pól zbożowych uprawianych wspólnie, synowie zaś mogą dodatkowo uprawiać pola pochrzynu lub bawełny (na przykład u ludów Północnego Togo) na własne konto.

Każda rodzina posiada swoje bydło, którego liczba powiększa się z upływem lat. Niemniej, na przykład u ludu Basari, istnieje również stado, które jest wspólną własnością danego segmentu lineażu. Stado to jest dziedzictwem po zmarłych członkach segmentu, a więc praktycznie stanowi stado całej wspólnoty. Patriarcha jest prawnym zarządcą tego stada. Bydło to może pozostać przeznaczone na spłatę długu jednego z członków lub na uiszczenie płatności małżeńskich, albo też jest zabijane z okazji prac wspólnotowych lub podczas obrzędów zakończenia żałoby¹⁵. Dysponowanie stadem wspólnotowym jest przywilejem głowy segmentu i ma wpływ na rozmiar jego władzy i prestiż w społeczeństwie.

Gwarancja przodków

Kult przodków stanowiący rozszerzenie podstawowych relacji międzyludzkich jest cechą charakterystyczną społeczeństw lineażowych. Jest on przedłużeniem więzi pokrewieństwa. Miejsce jednostki w grupie określa zasada starszeństwa, a więc autorytet i poważanie danej osoby rosną wraz z wiekiem oraz z liczbą potomstwa. Starość staje się synonimem mądrości, ponieważ przy braku dokumentów pisanych jedynym źródłem wiedzy jest pamięć ludzka. Mówi się, że jeśli młody człowiek pragnie osiągnąć w życiu sukces, powinien często prosić o radę starszych. Kiedy zaś udaje się do nich, wyraża należny szacunek i z wdzięczności wręcza upominek. Relacje tego typu między młodszymi i starszymi utrzymują się również po

---

¹⁵ J.J. Pawlik, *Zaradzić nieszczęściu...*, s. 40.

śmierci starca, bowiem śmierć nie oznacza końca, tylko zmianę formy istnienia.

Aby zrozumieć rolę przodków w życiu lineażu, należy zwrócić uwagę na ideały, jakie przyświecają każdej grupie społecznej w Afryce. Na pierwszym miejscu jest to przekazywanie i rozwój życia, a więc zdolność wydawania na świat potomstwa lub płodzenia dzieci. Liczne potomstwo oznacza więcej rąk do pracy, a więc zwiększenie możliwości produkcyjnych poszczególnych rodzin. Niemniej, zgodnie z zasadą powrotu, to przodkowie markują narodziny każdego dziecka, naznaczają go swym piętnem, które to stanowi konstytutywny element jego osobowości. Dlatego przodkowie stają się nieodzownymi gwarantami kontynuacji grupy społecznej.

Zmarli, którzy przez poprawnie przeprowadzone obrzędy pogrzebowe osiągnęli status przodka, stają się skuteczniejszymi niż za życia opiekunami żyjących członków rodziny. Wierzy się w ich obecność w pobliżu domostw, w których mieszkali za życia. Mogą służyć poradą, gwarantują urodzaj, płodność i pomyślność, bronią przed niewidzialnymi wrogami. Za przyczyną przodków można poznać ukryte przyczyny chorób i śmierci, a także przewidzieć, co wydarzy się w przyszłości. Ofiary składane przodkom mają na celu nie tylko wyrażenie wdzięczności za wyświadczone przysługi, ale również służą do podtrzymania i umocnienia ich niewidzialnego życia. Zaniechanie ofiar ze strony krewnych oznacza groźbę nieszczęść, bowiem urażeni przodkowie mogą po prostu odmówić opieki, a wtedy nic już nie chroni rodziny przed czyhającym na każdym kroku niebezpieczeństwem.

Stąd, religijna rola wodza lineażu ma bardzo istotne znaczenie. Do niego należy nie tylko składanie ofiar dla przodków lineażu, ale również decydowanie o okolicznościach, które wymagają takich ofiar. Jego łączność ze światem niewidzialnym, ze względu na zwykle zaawansowany wiek, jest niepodważalna. „Waloryzacja starca pochodzi z tego, że jest on już potencjalnym przodkiem, prawie przodkiem tu, na ziemi, w ścisłym związku z przodkami z tamtego świata,

na których spotkanie jest w trakcie przygotowań¹⁶. To uprzywilejowane miejsce w hierarchii społecznej umacnia jego władzę i dodaje prestiżu.

Indywidualne osiągnięcia wodza przyczyniają się często do zwiększenia jego prestiżu. Wódz, który zasłynął jako wojownik lub myśliwy, przez swoje wyczyny przyswoił sobie siłę, którą materializują obiekty sakralne przechowywane w jego domu. I tak, na przykład, u ludu Basari, zabójca lub myśliwy, który zabił drapieżne zwierzę, takie jak lew, słoń, pantera, bawół itp., powinien poddać się obrzędowi ochraniającym przed zemstą uwolnionego elementu duchowego tych istot. W wyniku tych obrzędów instaluje w swoim domu obiekty sakralne: *jabun* i *ɲfam*, uosabiających siłę chroniącą od zemsty¹⁷. Inne obiekty mogą stanowić amulety, dziedziczone lub nabyte, które zapewniają pomyślność i wzbudzają szacunek.

Przymierze matrymonialne

W celu uwiecznienia grupy społecznej potrzebny jest wkład z zewnątrz lineażu. Zdecydowana większość społeczeństw afrykańskich praktykuje zasadę egzogamii wewnątrzlineażowej. A więc, partnerzy do małżeństwa poszukiwani są na zewnątrz, wśród obcych, co powoduje tworzenie się związków między lineażami na bazie powinowactwa. Małżeństwo jest kontraktem łączącym dwa segmenty dwóch różnych lineaży, a nie wynikiem decyzji młodych ludzi, którzy pragną się pobrać. Zawarcie małżeństwa jest wydarzeniem społecznym, dotyczącym dwóch grup społecznych.

U Konkomba, na przykład, zadbanie o partnerów małżeństwa dla swych dzieci jest sprawą rodziców. Poszukuje się ich w rodzinach sprzymierzonych lub spowinowaconych oraz wśród przyjaciół.

¹⁶ L.-V. Thomas, *Les chairs de la mort. Corps, mort, Afrique*, Paris 2000, s. 332.

¹⁷ Zob. J.J. Pawlik, *Zaradzić nieszczęściu...*, s. 186–189.

„Ojciec młodego mężczyzny lub sam zainteresowany udaje się z propozycją do rodziców dziewczyny. Ci jednak nie udzielają natychmiast odpowiedzi, ale najpierw zasięgają opinii całej wspólnoty, która bierze pod uwagę temperament, pracowitość i uczciwość ewentualnego zięcia oraz jego rodziny, zanim nie zaakceptuje jego kandydatury”¹⁸. W ten sposób tworzy się nowa rodzina: jednostka kooperacji ekonomicznej, jednostka prokreacji, jednostka socjalizacji, w której wychowywane są dzieci tak, aby stały się pełnowartościowymi członkami społeczności. Od cieszących się licznym potomstwem rodzin zależy fizyczne przeżycie i kontynuacja kulturowa lineażu.

Trwałość małżeństwa, jako przymierza między dwiema rodzinami, gwarantuje zwyczaj uiszczania płatności małżeńskich. Płatności te są przede wszystkim symbolem związku między rodzinami. Ich rola polega na nawiązaniu układu zobowiązań między partnerami i umocnieniu więzi między dwoma rodzinami. „U Konkomba płatności małżeńskie nie są wypłacane jednorazowo, ale realizuje się je latami. Co roku przez kilka dni narzeczony wraz ze swymi krewnymi pracuje darmowo na polach teścia. Poza tym po żniwach, rodzina narzeczonego przekazuje na rzecz rodziny narzeczonej kilka miar prosa, których ilość rośnie wraz z dojrzewaniem dziewczyny”¹⁹.

Płatności małżeńskie spełniają rolę dowodu zawarcia związku. Chodzi tu o prawdziwą pieczęć rytualną i symboliczną między małżonkami i rodzinami. Symbolizują one przymierze rodzin, wymianę dóbr, daninę przeznaczoną dla przodków lineażu, który „traci” jednego ze swych członków, ponieważ żona zamieszka u swego męża. Rekompensują one również siłę roboczą młodej dziewczyny, która nie będzie już pracować dla swojej rodziny. Płatności małżeńskie pozwalają również rodzinie narzeczonego na pokazanie zamożności,

¹⁸ J.J. Pawlik, *Kontrakt, ślub, wesele – praktyka małżeńska we współczesnym Togo*, „Nurt SVD” 2006, nr 2 (40), s. 90 n.

¹⁹ *Ibidem*, s. 92.

co przyczynia się do pomnożenia jej prestiżu w społeczeństwie. Poza tym płatności małżeńskie są czynnikiem utrudniającym bagatelizowanie związku i jego pochopne rozwiązanie.

Znaczenie płatności małżeńskich w Afryce jest ogromne. Lineaż, który „daje” innemu lineażowi potencjalną płodność jednej ze swoich córek, pragnie w ten sposób zrekompensować tę stratę. To nie związek między małżonkami lub rodzinami decyduje o jego zawarciu, ale scedowanie praw lineażu do swego potomka, transfer, który odbywa się tylko w zamian za przekazanie całości płatności małżeńskich. Dzieci zrodzone ze związku tylko wtedy uznane są za prawowitych potomków lineażu, kiedy zostanie zakończone spłacanie płatności.

Odpowiedzialność dopełnienia płatności małżeńskich spoczywa nie tylko na osobie męża, który sam nie jest w stanie im zadośćuczynić, ale w rzeczywistości na całym lineażu. Przede wszystkim będzie to oznaczało mobilizację młodych mężczyzn lineażu, którzy będą uprawiać pole przyszłego teścia jednego z jego członków. Następnie mogą być to sztuki bydła wybrane ze stada lineażu (jak u ludu Basari) w celu dopełnienia płatności. Nie jest więc wyobrażalne, aby dany członek lineażu zawarł prawomocnie małżeństwo na własną rękę, bez zgody głowy lineażu. Ten zaś, zgadzając się na wybór kandydatki, bierze pod uwagę jej cechy indywidualne jako przyszłej matki, a jednocześnie relacje powinowactwa, które przyczynią się do umocnienia pozycji i bezpieczeństwa lineażu.

Zarówno w rodzinach patrylinearnych, jak i matrylinearnych władza sprawowana jest przez mężczyzn. W pierwszych z nich, oczywiste jest, że ojciec sprawuje władzę nad swoimi dziećmi, którzy będą pomagać ojcu i wyświadczać mu przeróżne przysługi. Córki, poprzez małżeństwo, przysporzą ojcu potencjalnych środków presji, będących atutem w próbie sił wewnątrz i na zewnątrz lineażu. W społeczeństwach matrylinarnych mąż sprawuje władzę nad swoimi żonami, ale nie nad swymi dziećmi, które podlegają autorytetowi brata żony.

W społeczeństwach patrylinearnych materialne bogactwo przyczynia się zasadniczo do potęgi lineażu, ponieważ zawarcie dodatkowych związków małżeńskich jest kwestią zdolności uiszczenia płatności małżeńskich. W społeczeństwach matrylinearnych sprawa natomiast nie jest aż tak prosta. Pokrewieństwo wywodzi się po matce, a więc to córki siostry stanowią o sile lineażu. Jediną możliwością, jaka rysuje się przed mężczyzną, aby pomnożyć liczebnie swój lineaż, jest wzięcie za żonę niewolnicy, która przez fakt zakupu zostaje włączona do rodziny nabywcy. Niemniej status członków lineażu pochodzących z kobiet wolnych i niewolnic jest bardzo różny. Dzieci z niewolnic, jeśli nawet zostaną wyzwolone, nie cieszą się pełnymi prawami w lineażu²⁰.

W koncepcji małżeństwa zwyczajowego przeważa relacja ojciec – matka nad relacją mąż – żona. Oczywiście jest, że płodność jest bardzo ważna dla rodziny afrykańskiej. „Intymną kompetencją społeczeństwa zwyczajowego nie jest gromadzenie bogactwa, ale zapewnienie ciągłości generacji. Szczęście jednostkowe polega na znalezieniu żony, na posiadaniu dzieci i na możliwości ich wyżywienia”²¹. W związku z tym kobieta jawi się jako ta, która rodzi dzieci. Szanuje się ją w zależności od liczby dzieci, które urodziła.

Polityka na poziomie zawieranych małżeństw ma na celu rozwój i bezpieczeństwo lineażu. Kiedy zaś jej szanse rozwoju wydają się minimalne, podejmuje się starania, aby doprowadzić do fuzji lineaży, co przypieczętowuje wspólne odprawienie odpowiednich rytuałów. Bezdzietność jest największym zagrożeniem dla każdej rodziny lineażu. Brak potomków zamyka drogę do życia po śmierci, bowiem nie będzie potomnych, którzy by sprawowali konieczne ku temu ofiary.

---

²⁰ Por. M. Dacher, *Cent ans au village. Chronique familiale gouin (Burkina Faso)*, Paris 2005, s. 67-88.

²¹ P. Erny, *Enfant et son milieu en Afrique noire*, Paris 1972, s. 191.

* * *

Choć nie instytucjonalne, przywództwo lineażowe odgrywa ważną, dynamiczną rolę w życiu grupy krewniczej. Obejmuje ono domenę zarówno polityczną, jak i ekonomiczną, społeczną i religijną. W relacjach politycznych istotne miejsce zajmują mechanizmy pokrewieństwa, które na poziomie wewnętrznym prowadzą do formacji grup na bazie pochodzenia unilinearne, zaś na poziomie zewnętrznym tworzą sieć powinowactwa pochodzącą z wymiany matrymonialnej. Działania polityczne na poziomie lineażowym są z natury „segmentacyjne”, ponieważ wyrażają się przez współzawodnictwo grup i osób. W przeciwieństwie, działania administracyjne, związane z autorytetem, są z natury hierarchiczne, ponieważ organizują zarządzanie sprawami publicznymi na bazie starszeństwa.

W istocie rzeczy, polityka i zarządzanie, które wchodzi w zakres przywództwa lineażowego, mają na celu podporządkowanie normom kulturowym płciowości, która nie tylko podlega socjalizacji od najmłodszych lat, ale również wyraża się za pomocą symboli i kodów związanych z płodnością, zdrowiem i siłą. Ten symboliczny wyraz siły człowieka konkretyzuje się w sprawowaniu władzy, która jest uprawomocniona przez więzy krwi, starszeństwo, prawo do dóbr materialnych i symbole prestiżu.

BIBLIOGRAFIA

- Balandier G., *Anthropologie politique*, Paris 2004.
Dacher M., *Cent ans au village. Chronique familiale gouin (Burkina Faso)*, Paris 2005.
Erny P., *Enfant et son milieu en Afrique noire*, Paris 1972.
Mair L., *Primitive Government*, Harmondsworth 1962.
Maquet J., *Pouvoir et Société en Afrique*, Paris 1970.
Nowicka E., *Świat człowieka – świat kultury*, Warszawa 2003.
Pawlik J. J., *Paroisse traditionnelle Konkomba*, w: *Espace et lieux sacrés*, Bassar 1993.

- Pawlik J. J., *Kontrakt, ślub, wesele – praktyka małżeńska we współczesnym Togo*, „Nurt SVD” 2006, nr 2 (40).
- Pawlik J. J., *Zaradzić nieszczęściu. Rytuwały kryzysowe u ludu Basari z Togo*, Olsztyn 2006.
- Rivičre C., *Les liturgie politique*, Paris, 1988.
- Schapera I., *Government and Politics in Tribal Societies*, London 1956.
- Schwab W.B., *Continuity and Change in the Yoruba Lineage System*, w: *Black Africa. Its Peoples and Their Cultures Today*, ed. by J. Middleton, London 1970.
- Szymkiewicz S., *Lineaż*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, pod red. Z. Staszczaka, Warszawa- Poznań 1987.
- Szymkiewicz S., *Ród*, w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, pod red. Z. Staszczaka, Warszawa- Poznań 1987.
- Thomas L.-V., *Les chairs de la mort. Corps, mort, Afrique*, Paris 2000.

LINEAGE AUTHORITY IN AFRICA – BETWEEN THE RULE OF KINSHIP AND THE REQUIREMENTS OF THE TRADITION

SUMMARY

In most simple societies it is possible to find different forms of the political power. Apart from the usual exercise of the power as government of the common matters, inside these groups the politics concerns the socialization of the youths preparing them to their social functions, the confrontation and adaptation of the interests of the group and the communication of the symbols. Outside the groups the politics of the lineage authority defends the integrity of the group and regulates the relationship between different lineages of the neighborhood. The lineage authority bases on the kinship and the territory. The author presents the dynamic structure of the lineage and different factors having influence on the power of lineage authority. First, it is the kinship and the age hierarchy which cause the continuous change in lineages through the process of

segmentation and fusion. Then, it is the territory which constitutes another important element of authority because its property remains in hands of the head of the whole lineage. Next, the author exposes the role of the ancestors as warrants of the political order and in the end he shows that the marriage as a contract between two segments or lineages can be an important means of political influence. The lineage authority disposes of sufficient political instruments to wield power without any coercive means.